

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXII/1—2

БЕОГРАД
1976

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXII (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Белић о „Нашем језику“ и нашим задацима (Уз стогодишњицу рођења Александра Белића, оснивача и првог уредника часописа „Наш језик“) (приредила ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	3—7
Иако неопходна, ревизија норме књижевног језика треба да се врши опрезно (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	8—14
Један половично објашњен суфикс српскохрватски (РАДОСАВ БОШКОВИЋ)	15—17
Прилог нормирању ријечи оријенталног поријекла у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	18—23
Турске позајмице неосманског порекла (др МИЛАН АДАМОВИЋ, Гетинген)	24—34
О упрошћавању сугласничких скупова <i>сѣн, зѣн, шѣн, жѣн</i> у придевским облицима (МИЛИЦА ВУЈАНИЋ)	35—42
О промени и непроменљивости бројева	
(1) Деклинабилност и индеклинабилност бројева <i>два, три, четири</i> (ГОЈКО КРАЉЕВИЋ, Сарајево)	43—52
(2) Променљивост бројева 2—4 у штокавским говорима (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	52—56
(3) Неки подаци и ставови о променљивости бројева (припремила МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	56—63
Текућа питања језичке културе	
Речник САНУ као путоказ за правилан однос према туђицама (МИЛОСАВ ТЕШИЋ)	64—67
Старање француског радија и телевизије о језичкој култури (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	68—69
Утицај радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу (МИТАР ПЕШИКАН)	69—76
Питања и одговори (Индивидуалне речи, Писање великог слова у називима с двоструком одредбом — МИЛИЦА ВУЈАНИЋ; Герек или Гјерек, Улица Тадеуша Кошћушког или Тадеуша Кошћушка, Транскрипција пољског <i>гз</i> , Како транскрибовати руска презимена на <i>-ни</i> — ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	76—79

Х р о н и к а

Девета књига Речника САНУ (ЗОРКА ГОЛУБОВИЋ-СТАНОЈЧИЋ)	80
Научни скуп посвећен Даничићевом јубилеју у организацији САНУ и ЈАЗУ (МИЛОРАД СИМИЋ)	81—82
Дисертације са сербокроатистичком тематиком у СССР-у (МАРИЈА-НА КИРШОВА, Москва)	82—85

С п о м е н и

Берислав Николић	86—91
-------------------------------	-------

ТУРСКЕ ПОЗАЈМИЦЕ НЕОСМАНСКОГ ПОРЕКЛА¹

барс

Када је у другој половини 19. века наступило нормализовање српскохрватског лексичког фонда, већина домаћих лексикографа се определила за усвајање међународне речи *пантер*, док је Иван Филиповић предлагао за исти појам руску позајмицу *барс*. У његовом великом и угледном српскохрватско-немачком речнику *Neues Wörterbuch der kroatischen und der deutschen Sprache*. II. Kroatisch-deutscher Teil [Agram 1875] налазимо на стр. 16 одредницу *барс*, *-са* „Panther“ а одмах затим и њен дериват *барсовина*, *-не* „Panterfell“. Данас знамо да се Филиповићев русизам није афирмисао у нашем језику. Безуспешни су остали такође покушаји неких словеначких лексикографа да унесу *bars* у словеначки књижевни језик.

Своје *барс* Филиповић је позајмио из руског књижевног језика, који ту реч има од 1583. године. Упадљиво је међутим да главни речници руског књижевног језика не дају за њу увек исто значење. У неким се *барс* описује као „дивља животиња из породице мачака“, у неким као „дивља мачка која живи у топлим пределима“, а у неким управо супротно као „снежни пантер“.

Руски књижевни језик дугује *барс* руском народном језику, где га је потврдио Далъ и дао му нешто разумљивију семантичку дескрипцију него речници књижевног језика. Он каже да назив *барс* обухвата неколико врста пантера међу којима се посебно истиче гривасти пантер *felis jubata*, који живи у степама источне Азије, и *felis uncia*, који живи иза Алтаја.²

У руски народни језик *барс* је дошло из западнотурских језика за време владавине Златне хорде 1223—1502. године. На тлу турске породице *bars* се региструје још од 731. године³ у значењима

¹ Наставак чланка под истим насловом у Нашем језику, књ. 17, св. 5, стр. 284—298.

² В. Далъ, *Толковый словарь живаго великорусскаго языка*. I. СПб. 1913, стр. 127.

³ W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. SPb. 1895, стр. 137 и 374.

„гепард, пантер, година пантера у животињском календару, лично име“ а важи за древну индоиранску позајмицу преузету из изумрлих иранских језика Централне Азије, која стоји у директној вези са перс. *pars* „пантер“ и индиректној вези са ст. гр. *παρδος* *id.*

bátriv

Придев *bátriv* „храбар“ има регионалан карактер с обзиром на то да се сусреће само у Славонији, Војводини и међу угарским Хрватима. Писмене потврде у регионалној литератури датирају му од 17. века. Од истог времена бележи се његов дериват *bátriviti* „храбрити“, док је краћа варијанта *bátriviti* забележена тек код Вука 1852. године — в. Рјечник ЈАЗУ I 210. Исте три речи долазе у словеначком језику, с тим што *bátriv* и *batriviti* имају потврде још од 1584. г., а *bátriti* тек од новијег времена⁴. Чињеница да се *bátriviti* јавља знатно касније од *bátriv* не допушта извођење *bátriv* < *bátriviti*, као што би то налагали чисто морфолошки принципи. У стварности је прво постојао придев *bátriv* уз који је затим накнадно образован глагол *bátriviti* путем аналогije.

Етимолошку основу *bátriv* чини без сумње мађ. *bátor* 1) „храбар, сигуран“ 2) „јунак“. Али пошто се губитак *-o-* тешко може објаснити српскохрватским приликама, нужно је претпоставити посредство (или утицај) неке друге мађарске речи, најпре придева *bátran* „храбар, сигуран“ (< *bátor*). Посредство *bátrak* „јунаци“ (пл. од *bátor*) или *bátra* „његов јунак“ (< *bátor*+а) долази много мање у обзир због именског карактера тих облика и због њиховог другачијег значења.

Мађ. *bátor* је први пут потврђено у својству апелатива 1372. године. Из ранијег периода стоје нам на располагању само топоним *Baatur* (1230) и лично име *Bahatur* (1138)⁵. Последња потврда има релативно велик значај јер она показује да је етимон мађарске речи био тросложан и тиме нас скоро непогрешиво упућује на зап. тур. *bayatur* које значи „јунак, храбар“ а веома често фунгира као епитет и као лично име. На тлу западнотурских језика *bayatur* има потврде од 1303. године⁶ а остаци му живе у савременом караимском, киргиском и ногајском језику, уп. кар. *bayatır*, „кирг. *baatır*, ног. *bätir* „јунак“. Народи који су пренели ту реч у мађарски језик били су Печенези или Комани, два стара западнотурска пле-

⁴ Н. Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Bearbeitet von A. Lägroid. Wiesbaden 1967, стр. 190 и М. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*. I. Ljubljana 1894, стр. 14.

⁵ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1. Budapest 1967, стр. 258.

⁶ К. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. Kopenhagen 1942, стр. 47.

мена која су се населила у Европи и ушла у европску историју. Познато је да су Печенези боравили 11—12. в. у троуглу између Кијевске кнежевине, Византије и Мађарске, као и да су у 11. в. (под притиском Уза), затим поново у 12. в. (под притиском Комана) бежали у Византију и Мађарску. Комани су опет 11—13. в. живели у северном Црноморју укључујући Крим, одакле су се њихови делови у више наврата пресељавали у источну Мађарску. Највећа маса населила се у Мађарској после провале Монгола у Црноморје око 1220. г.

Зап. тур. *bayatur* је оставило трага и у неким другим европским језицима. Од њега потиче рус. *богайырь* „јунак“, а за њега треба узети и титулу *βαγατοφ* код словенских Бугара из 9. в. коју су нам пренели византијски извори⁷, као и лично име *Пахадар* у осетском надгробном споменику из XI—XII в. нађеном на обали реке Зеленчук у Кубанској области СССР⁸.

Порекло тур. *bayatur* није сасвим јасно. Остаци ове речи у европским језицима, о којима смо управо говорили, сведоче без сумње о њеној високој старости и великој распрострањености на турском западу. Како она међутим живи и у источним турским језицима (чак од 6. в.!), намеће се закључак да је пред нама опште-турска реч, коју су западнотурски народи донели из свог некадашњег боравишта у Централној Азији знатно пре провале Монгола и која према томе датира из периода када се турско језичко јединство још није било потпуно распало. У тако давно доба Турци су имали тесне везе са иранским народима Централне Азије, па је врло вероватно да и овога пута имамо пред собом древну иранску позајмицу. Према хипотези коју су успоставили Ф. Алтхајм и Р. Штил долази тур. *bayatur* од ир. *bay-ātūrē* „богоштовалац“ < *baya* „бог“ + *ātūrē* „поштовалац“. Помоћу елемента *ātūrē*, кажу они, образују се чешће иранска лична имена и епитети. У овом случају ради се такође о имену-епитету које је у таквом својству пренето у турски језик, где се касније од њега развио апелатив „јунак“. Мада ни њихова хипотеза није сасвим беспрекорна — она нпр. недовољно објашњава трансформацију значења „богоштовалац“ > „јунак“ — можемо је ипак сматрати за једну од најверљивијих и најбоље фундираних међу иранским хипотезама. О њој и о другим хипотезама говори се исцрпније у обимном делу G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. II. Wiesbaden 1965, стр. 374 — 377. Ту се уједно разматра однос тур. *bayatur* према турским секундарним формама *batur* и *bahadur*, које смо ми овде оставили по страни будући да не задиру директно у наш проблем.

⁷ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. II. Berlin 1958², стр. 83.

⁸ В. И. Абаев, *Осетинский язык и фольклор*. I. Москва 1949, стр. 262.

На крају наведимо да З. Гомбоц другачије тумачи мађ. *bátor*. Он сматра, наиме, да су Мађари позајмили ту реч из старочувашког језика пре свог досељења у Панонију (око 600—800. г.) и да је њен етимон ст. чув. **bayatur*⁹. Његова хипотеза нема уверљивости због тога што *bayatur* није никада потврђено у чувашком језику. Новочув. *pattâr* „јунак“ је татарска позајмица скоријег времена.

бојашур

Известан број наших аутора из 18. века служи се обилно руском позајмицом *бојашур* у значењима „богаташ“ и „јунак“. Њихову праксу настављају затим неки писци 19. и 20. века — в. Рјечник ЈАЗУ I 482 и Речник САНУ I 681.

Иста реч гласи у руском *бојаширь* а има писмене потврде од 1215. године. У староруском је забележен њен старији фонетски лик *бојашурь*, који испољава већу сличност са турским етимоном. Етимон је наиме команско *bayatur* „јунак“. Наслањањем на руски придев *бојашный* „богат“ прелази турско *a* првог слога у руско *o* а турско *и* последњег слога у руско *ы*. Значење „јунак“ преузето је из команског, а значење „богаташ“ додато у руском под утицајем домаћег *бојашный*. Као што смо видели на почетку, оба руска значења су се пренела у српскохрватски језик.

џиџи

За српскохрватски језик *џиџи* је више туђа реч него позајмица. Она се сусреће последњих деценија у преводима с руског, где има карактер неке врсте непреводивог термина чије значење је отприлике „јучина, момчина“.

Џигит долази од руског *джигити* „козачки или кавкаски јачак“, а ово од киргиског *džigit* (у садашњем алфabetу *џиџити*) које је у средњем веку означавало коњичке гарде феудалних господара, а у новије време значи једноставно „момчина“.

А. Шкаљић (*Туризми у српскохрватском језику*, Сарајево 1966, стр. 371) погрешно изводи схр. *џиџи* од османско-турског *yigit* „јунак“.

керей

Међу терминима речне привреде који су позајмљени из мађарског језика налази се и српскохрватски регионализам *кереј* или *кџеј*. Најстарија забелешка те речи потиче од Вука 1852. го-

⁹ Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. MSFOu 30. Helsinki 1912, стр. 41.

дине. У Срему *керей* значи „дно на коме стоји воденица“, а у Славонији „скела“ или „лађа“. Око Доње Тузле у Босни постоје два засеока под именом *Керей* (Рјечник ЈАЗУ IV 937), али апелатив није уобичајен у Босни.

Реч вуче порекло од мађ. *kerer* које долази у писаном језику од 1248. године са значењем „врста брода, скела“. У говору Орманшага, у југозападној Мађарској, забележено је у наше време и регионално значење „највећи од чамаца на којима почива воденица“¹⁰.

Мађ. *kerer* је западнотурска позајмица коју су Мађарима предали Комани после свог насељења у Мађарској. Пре доласка у Мађарску Комани су живели на северном Црноморју, где су стајали у додиру с грчким колонистима и стекли од ових извесна знања о бродарству. Команско *kärär* „брод“ (од 1245. г.) у ствари је грчко *καράβος* „лађа“.

Схр. *керей* има дакле у крајњој мери исто порекло као схр. *кораб*, с тим што није преузето директно из грчког него посредством команског и мађарског језика.

шайор

I

Ова реч живи у српскохрватском језику још од пре 15. века. Најстарије потврде пружа Биографија Ст. Лазаревића коју је саставио Константин Филозоф 1431. године¹¹ а међу најстарије спадају оне у ћириличној (15. в.) и глаголитско-чакавској (15. в.) верзији Тројанске приче од непознатог аутора¹², у Марулићевом спеву „Јудита“ из 1501. године итд. *Шайор* није само стара него је такође дубоко укоренења реч у српскохрватском језику. Налазимо је у свим његовим сферама и на целом његовом говорном подручју. Чују се додуше две акцентуације: *шáйор* и *шáйор*.

Схр. *шайор* вуче непосредно порекло од мађ. *sátor* (чит. *šátor*) „шатор“. Судићи по мађарском квантитету морао би акценат *шáйор* бити првобитан а *шáйор* секундаран. Настанак секундарног акцента *шáйор* може се објаснити утицајем неке друге речи српскохрватског језика. Та друга реч ће најпре бити *чагар*. Наиме, убрзо после мађаризма *шáйор* продро је у српскохрватски језик такође

¹⁰ Kiss Géza — Keresztes Kálmán, *Ormánysági szótár*. Budapest 1952, стр. 293.

¹¹ Те потврде преноси Рјечник ЈАЗУ 17, стр. 501.

¹² А. Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*. Prague-Upsal 1951, стр. 357. L. Hadrovics, *Der südslavische Trojaroman und seine ungarische Vorlage*. Studia slavica Academiae scientiarum hungaricae. I. Budapest 1955, стр. 95.

османизам *čàgar* < осм. *čadır* „шатор“. На тлу српскохрватског језика дошло је затим до судара *шáтoр* и *чàгар* и до њихове делимичне контаминације. Према *шáтoр* прешло је *чàгар* у *чàгор*. С друге стране, под утицајем *чàгар*, чији вокали су преузети из османског језика као кратки, мења *шáтoр* свој акценат у *шáтoр*. Истину за вољу, *чàгор* није никада достигло ону распрострањеност коју има *шáтoр*. Док је *шáтoр* постала општа реч, *чàгор* је остао регионализам Косова, Црне Горе, Босне и Херцеговине¹³.

Директна позајмица из мађарског језика је такође словеначко *šator*. Македонско *шáтoр* и албанско *shatorrë* (од 15. в.) су позајмице из српскохрватског; за њих важи дакле индиректно мађарско порекло.

Директна позајмица из мађарског језика је надаље словачко *šator* „шатор“, док је чешко *šator* „шатор, вашарски шатор“ (ретка реч) позајмљено преко словачког.

II

Мађ. *sátor* „шатор, вашарски шатор, дашчара“ бележи се од 14. века као апелатив. Пре 14. века та реч је имала старомађарски облик *satur* који је сачуван само у историјској топонимици: 1200. *Saturholm* (други елемент је сл. *хлѣмъ*!), 1265. *Saturhygy*, 1291. *Saturalia*¹⁴. Према томе, присуство речи *sátor* у мађарском језику датира сигурно од пре 1200. године.

По свом непосредном пореклу мађ. *sátor* је стара словенска позајмица < сл. *шáтoръ* (~ *шáтoръь*) „шатор“, коју су Мађари преузели из језика панонских Словена непосредно после свог насељења у Панонији. Словенски полуглас је супституиран мађарским *o* (< *y*), као и у другим словенским позајмицама, уп. *járom* „јарам“ < *яръмъ*; *pokol* „пакао“ < *пѣклъ*, *пѣкълъ*; *turva*, *torva* „плева, шљунак“ < *мърва*; *csónak*, *csolnak* „чамац“ < *чълнѣкъ*; *csotorna* „цистерна, канал“ < *чѣтърна*; *csprba* „шкрбина“ < *шчърба*; *ros* „риђ“ < *рѣжъ*; *tuha*, *töh* „маховина“ < *мѣхъ*; *roz* „раж“ < *рѣжъ*; *rozsa* „рђа“ < *рѣжѣга*; *halom* „брдо“ < *хлѣмъ*; *kortány* „кормило“ < *крѣма*; *ontok* „потка“ < *ѣтъкъ*; *borda* „ткалачко брдо“ < **бърдо*; *bodony* „буренце“ < *бѣдѣнь*; *bor* „врста сочива“ < *бъръ*; *doszka* „даска“ < *дѣска* итд., док је мађарско сучо *a* рефлекс на словенско наглашено *a*.

¹³ Међусобни однос *шáтoр* и *чàгор* је погрешно представљен код Шкаљића, који те две речи сматра за једну и неисправно изводи обе од осм. *čadır* „шатор“, в. А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево 1966, стр. 159.

¹⁴ Цитирано према Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. MSFOu 30. Helsinki 1912, стр. 115.

Осим панонских Словена реч *шаџъръ* су поседовали такође Украјинци и Руси, о чему сведоче одговарајуће потврде у њиховој старој литератури¹⁵ и директни остаци у њиховим савременим језицима (уп. укр. *шаџер*, *шаџро*; рус. *шаџър*), а затим још само Бугари, чије *шаџъръ* је међутим врло рано прерасло у *шаџъръ* не оставивши писмених потврда. Остали словенски језици нису знали за ову реч. Словачко *šáter*, *šátr* „шатор“ и пољске речи *szater* „надстрешница на кољу“ (од 1510), *szatr* „шатор“, *szatro* id. су касније позајмлени из украјинског, док је белоруско *шацџр* позајмлено из руског.

III

После овога остаје нам још да утврдимо етимон *шаџъръ*. Од посебног значаја за то питање је чињеница да се епицентар *шаџъръ* налази у украјинском, руском и бугарском језику, дакле у источној хемисфери словенске фамилије. Из те чињенице могу се извести два закључка. Прво, да се језик давалац налазио источно од словенске фамилије. Друго, да је реч продрла у словенске језике пре коначног расцепљења источних и јужних Словена. Ако сада позовемо у помоћ општу историју и погледамо који оријентални народи су живели источно од Словена у тако раном периоду, онда наилазимо једино на Ските и Сармате. Већ тај историјски факт даје нам за право да сл. *шаџъръ* сматрамо древном и директном иранском позајмицом чији етимон може бити само ишчезли скито-сарматски облик *šatr „шатор“. Скити и Сармати су живели од 7. века пре н. е. у северном Црноморју као непосредни и вековни суседи старих Словена. Њихови контакти са Словенима су нарочито интензивирани провалама Хуна (375. г.), Авара (6. в.) и Бугара (7. в.) јер су те провале убацивале нове и нове масе Скита и Сармата у словенски простор. Отприлике у 5. веку Скитија губи политички значај, а неколико столећа касније ишчезавају Скити и Сармати као народ. Једна њихова енклава одржала се на Криму до 13. века, а једна друга на Кавказу до данас — данашњи Осети су наике потомци некадашњег сарматског племена Алана.

Не само географске и историјске него такође етнографске околности оснажују могућност да је *шаџъръ* скито-сарматски ирианизам. По начину живота Скито-Сармати су се делили на насељене и номаде. Насељени Скито-Сармати су становали у приморју, а номади у степском појасу уз Словене. Према сведочанству старогрчког лекара Хипократа (460—375. пре н.е.) и према потврдама археолошких налаза, номадски Скито-Сармати нису знали за куће,

¹⁵ Руско-украјински текст у коме тај облик долази неколико пута јесте *Усейнский сборник* [Москва 1971, стр. 743] написан отприлике концем 12. или почетком 13. века.

него су живели у покретним шаторима који су били изнутра уређени као станови са две или три просторије¹⁶. Једна макета скитског шатора насликана је на стр. 96 у књизи М. Ebert, *Südrussland im Altertum*. Bonn-Leipzig 1921.

На директно иранско порекло упућује посебно снажно словенски полуглас њ. По својој фонетској структури њ је такав глас који је могао настати само од неког редуцираног затвореног вокала предњег или средњег реда. Такав вокал пружају једино и само ирански језици, уп. осетски *čátyr*, *cart* „шатор“¹⁷, курдски *čétir* „сунцобран“, *čádyr* „шатор, фереца, платно за вреће“¹⁸; афгански *čátar*, *čátr*, *čat* „сунцобран, надстрешница, стреха, кров“; таички *čatr* „сунцобран, шатор“; персијски *čatr* „сунцобран, шатор, надстор, застор“; сариколски *čatr* „сунцобран“¹⁹. У неким случајевима је редуцираност иранског вокала до те мере јака да се он практично више не чује.

Други језички елемент који фаворизује директно иранско порекло јесте почетно *ш-*. Нема никакве сумње да *š-* има секундаран карактер и да долази од *č-*. Питање је само на чијем тлу се збио прелаз *č>š*. На тлу словенске породице тај прелаз се није могао збити јер он иначе није типичан за словенске језике, а није био типичан ни за турске језике у оно време када је реч позајмљена. Једина фамилија на чијем тлу је до њега могло доћи јесте иранска. Ми немамо додуше ни тамо директан доказ за тај прелаз, али се можемо позвати на чињеницу да је почетно *č-* у иранским језицима иначе нестабилно. Познато је наиме да се у неким старим и новим иранским језицима *č-* замењује са *с-*, што се уосталом одражава и на примерима *čatr*, *čátyr* итд. које смо горе цитирали. До сада није ником пошло за руком да утврди којем типу је припадао скито-сарматски језик, пошто су остаци тога језика врло оскудни и састоје се искључиво од личних имена сачуваних у грчким и латинским изворима. Ако погледамо како се критични глас транскрибује у тим изворима, онда налазимо на његовом месту углавном европске знакове *thj* и *s* (уп. име *Θιάρμαχος* које значи „кожар“ и крије у себи перс. *čarm*, осет. *carm*

¹⁶ Hippocrates, *Sämtliche Werke*. I. München 1895, стр. 396.

¹⁷ Осетско у има неодређену артикулацију, подсећа на руско *ы* али није с њим истоветно. Осетски вокал је кратак, по правилу не носи акценат а често фунгира као протеза. У историјској перспективи представља резултат редукције *i* и *и* (В. И. Абаев, *Осејинско-рускиј словарь*. Орджоникидзе 1970, стр. 550—552 и 560).

¹⁸ Курдско у је вокал средњег реда који приближно одговара руском *ы* само је редуциран.

¹⁹ Исти корен дао је у иранским језицима реч *čadar* (с варијантама *čadir*, *čadur* итд.) „платно, прекривач, фереца“ која је у већини иранских језика контаминирана с *čatr*. Из те контаминације проистекло је обиље хибридних облика, које смо оставили по страни. Овде је такав само курдски облик *čadyr*.

„кожа“ + суфикс *-ak*; име Σαυάνων које се повезује са осет. *sawaenon* „ловац“ < осет. *caew-* „ићи“ < ир. *čyav-* id.; име Θιάβαγος, Ζάβαγος, које се повезује са осет. *caewaeg* „ходач“ < ир. *čyav-* „ићи“; име Θιάγαρος, које се повезује са перс. *čākar*, осет. *caghar* „роб“; име *Sangibanus*, које се повезује са осет. *cangi-bon* „моћна рука, моћ руке“²⁰. Они који у знацима *thj* и *s* виде европску супституцију за иранско *č* имају можда право, али се с истом вероватношћом може тврдити да *thj* и *s* представљају овде неку врсту *š*, можда једно палатално *š'* које се у фонетском и историјском погледу налази негде на пола пута између општеиранског *č* и осетског *s*. Ако се пође од ове друге могућности, онда облик **šatir* није ни мало невероватан за скито-сарматски језик.

* * *

На крају неколико речи о историјату проблема.

Порекло речи *шатиљрџ*, *sátor* итд. заокупља већ читаво једно столеће пажњу језичке науке у Европи. Међу бројним радовима који су посвећени овом проблему истичу се посебно расправа Ј. Мелиха и забелешка С. Младенова, будући да оне једине обухватају проблем свестрано и нуде хипотезу за његово решење.

1 — Највише присталица стакла је хипотеза Ј. Мелиха која се делимично базира на радовима старијих мађарских етимолога. По тој хипотези је пов. буг. **čatir* ~ **šatir* „шатор“ етимон свих европских облика. Та реч је, каже Мелих, продрла у језик Мађара за време њиховог боравка у Поволжју (7—8. в.) и дала **šatir*. На свом путу од Поволжја до Паноније Мађари су (у 9. в.) дошли у додир с Русима и том приликом је реч прешла из њиховог језика у руски давши рус. *шатиљрџ*. Убрзо потом Мађари стижу у Панонију и тамо се насељавају. Отприлике у 12. в. развија се мађ. **šatir* у *sátor*, а ово током 14. века даље у *sátor*, које затим прелази у српскохрватски језик итд.²¹ Приђемо ли Мелиховој тези аналитички, онда лако увиђамо да су скоро све премисе на којима се она базира сумњиве. Пре свега сумњив је поволшкобугарски извор. Мелих наине заборавља да је тур. *čatir* „шатор“ (од 1070) иранска позајмица па да се првенствено мора доказати да је она у 7/8. в. егзистирала у поволшкобугарском језику, или се мора у најмању руку доказати да је језик некадашњих Бугара стајао под иранским утицајем. А то он није урадио. Но, ако теоретски допустимо могућност да је иранизам **čatir* ~ **šatir* постојао у језику турских Бугара, онда би његов фонетски резултат у мађар-

²⁰ В. И. Абаев, *Осејинский язык и фольклор*. I. Москва 1949, стр. 161.

²¹ J. Melich, *Zur slavischen Wortforschung*. Zeitschrift für slavische Philologie. IV. Leipzig 1928, стр. 94—103.

ском језику могао бити само *satur* као што и јесте, а никако *satir, будући да турско *i* у последњем затвореном слогу даје без изузетка мађарско *u* које затим прелази у *o*²². Сем тога, није вероватна ни Мелихова тврдња да су се Мађари на своме путу између Поволжја и Паноније дуже задржавали у суседству источних Словена. Историјски извори тако шта не потврђују, а у источнословенским језицима нема у сваком случају ни једне мађарске позајмице из тог периода. Мелих нам надаље остаје дужан одговора на низ појединачних питања: о варијацији *č* ~ *š* у наводном турском етимону, о прелазу тур. *i* > мађ. *i*, о прелазу мађ. *i* > мађ. *u*, о настанку пољског *szater*, о настанку словачког *šáter* итд. Једино што код њега стоји ван сумње, то је извођење схр. *шайор* < мађ. *sátor*.

2 — Хипотеза коју је на другој страни успоставио С. Младенов базира се такође више на предубеђењима него на чињеницама. Младенов узима за извор свих европских облика ст. буг. *шайџрџ*, које опет вуче корен из подунавскобугарског језика (он не наводи етимон)²³. Младеновљева хипотеза је неуверљива већ из два следећа разлога. Прво, егзистенција дате речи у подунавскобугарском језику стоји исто толико под знаком питања као и њена егзистенција у поволшкобугарском језику. Друго, ист. сл. *шайџрџ* и схр. *шайор* су фонетски неизводиви од буг. *шайџрџ*. Треба још додати да је хипотеза врло уопштена и да оставља без одговора читав низ појединачних питања.

Може се резимирати да су две хипотезе имале поред низа разлика и неке заједничке црте. Обе су, рецимо, на једној страни исправно увиђале да су европске речи *шайџр*, *шайџрџ*, *sátor* итд. етимолошки нераздвојиве, али су на другој страни обе безуспешно покушавале да објасне њихово порекло из турских језика. Оне су при томе превиђале важну чињеницу да се словенски полуглас *ь* и почетно *ш* не могу објаснити турским приликама.

шайџра

Поред општег *шайор* сусреће се у Србији, Војводини и Подравини регионална реч *шайџра*, која између осталог лежи у основи топонима *Шайринци*. Чињеница да се село *Шайринци*, које лежи покрај Ирига у Срему, спомиње у једном политичком документу из 1699. године²⁴ доказује да старост апелатива *шайџра* сеже најмање до 17. века. Иначе прва директна потврда за *шайџра*

²² Тако дефинише Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. MSFOu 30. Helsinki 1912, стр. 151 и илуструје бројним примерима.

²³ С. Младенов, *Етимолошки и правописан речник на бугарски книжовен език*. Софија 1941, стр. 692.

²⁴ Рјечник ЈАЗУ 17, стр. 505.

потиче тек од Вука 1818. године. Семантички однос *шаџира* према *шаџор* у историјској перспективи није сасвим расветљен. Стиче се ипак утисак да је *шаџира* означавала у прво време исто што *шаџор*, а да је потом наступила семантичка дисимилација између двају речи која је довела дотле да је на *шаџор* остало значење „војни шатор“, а на *шаџира* „трговачки шатор“. О таквој подели значења могуће је говорити наравно само за оне крајеве где су те две речи живеље једна поред друге (Србија, Војводина, Подравина), док је у осталим крајевима *шаџор* означавало сваку врсту шатора. У погледу акцента две речи су такође стајале у одређеној међузависности. Акцент који данас носи *шаџира* биће по свој прилици секундаран, пренет са *шаџор*. Њен првобитни акценат је морао бити кратак.

Од посебног значаја је такође чињеница да *шаџира* има еквиваленте изван српскохрватског језика:

- словеначки: *šátra, šátora* „трговачки штанд“; последњи облик је хибрид између слов. *šator* и слов. *šátra*
- македонски: *шаџира* „дашчара, надстрешница“
- бугарски: *шаџира* „шатор“
- румунски: *šátra* (од 16. в.; пл. *šétre*) 1) „шатор, циг. черга“ 2) „трговачки шатор“ 3) „отворени ходник испред сељачких кућа“. *Şatrâr* „номадски циганин, чергар“. Осим тога истор. термин *şetrâr* (од 15. в.) „шаторник“ (прво војни ранг, затим бојарска титула независна од положаја у служби)
- украјински: *шаџира* (рег.) „отворени ходник дуж целе предње стране сељачких кућа“
- пољски: *szatra* 1) „шатор“ 2) „циг. табор“
- литавски: *šėtra, šėtrà* „шатор, колиба“.

По свом пореклу *шаџира* је изведеница женског рода од сл. *шаџьръ* о коме смо говорили детаљније под *шаџор* и објаснили га као древну иранску позајмицу. У неким језицима *шаџира* важи за аутохтону реч, у неким за позајмљену. Тако је лит. *šėtra, šėtrà* позајмица из пољског, а пољ. *szatra* позајмица из украјинског < укр. *шаџира* „шатори“ (пл. од *шаџиро*), што се види по пољском значењу „циг. табор“. Румунске речи *šatrâ, şatrâr* итд. су словенске позајмице. Важност румунских потврда је пре свега хронолошка јер из њих проистиче да сл. *шаџира* има знатно већу старост него што се може закључити према потврдама у самим словенским језицима. Зашто се *шаџира* јавља у словенским текстовима знатно касније него у румунским, није јасно. Најпре ће ипак бити да је она у словенским језицима стајала у сенци неке друге речи истог значења.

М. Агамовић